

ब) अमुक्तमाल्यदा: (कृष्णदेवराया) :

१) राजा कृष्णदेवराया: (१४८९ - १५२९)

विजयनगरच्या तुळुव व इतर तीन घराण्यांतील सर्वांत थोर व प्रतापी राजांमध्ये सर्वश्रेष्ठ आणि उल्लेखनीय राजा म्हणून कृष्णदेवरायाचा उल्लेख होतो. विजयनगरचा त्याच्या काळात सर्व क्षेत्रात विकास झाला. कृष्णदेवराय जसा उत्तम राज्यकर्ता होता तसाच तो मोठा योद्धा होता. कृष्णदेवरायाचे व्यक्तिमत्व अत्यंत प्रभावी होते, नुनीजया पोर्तुगीज प्रवाशाचे त्याच्या दरबारी राहून प्रत्यक्ष पाहिलेला वृत्तांत लिहून ठेवलेला आहे. प्रसिद्ध विद्वान अय्यप्पा दीक्षित कृष्णदेवरायाच्या पदरी होता. कृष्णदेवरायाचा काळ राजकारण, युद्ध, साहित्य आणि कला या क्षेत्रातील सुवर्णकाळ होता. सम्राट स्वतः एक विद्वान कवी असल्याने तेलगू साहित्यास त्याने उत्तेजन दिले. या "काळात संस्कृतचे अनुवादन करण्याची प्रथा सोडून दिली गेली. संस्कृत महाकाव्याच्या पद्धतीनुसार पौराणिक अथवा कल्पित कथेवर स्वतंत्र काव्य निर्माण केले गेले. प्रजेच्या कल्याणासाठी त्याने मोठे प्रयत्न केले. प्रजेमध्ये तो आवडता राजा होता. स्वतः तो वैष्णव पंथीय असला तरी त्याने प्रजेला धार्मिक पूजेचे स्वातंत्र्य दिलेले होते, याशिवाय त्याने अनेक इतर मंदिराचा जीर्णोद्धार केला. तो स्वतः विद्वान व विद्येचा परम भोक्ता असल्याने कित्येक विद्वान, कवी, संत, महंत, साधू इत्यादींना उदार राजाश्रय दिला. शूर योद्धा, मुत्सद्दी, न्यायप्रिय प्रशासक आणि विद्येचा भोक्ता म्हणून त्याची ख्याती होती. तेलुगू साहित्यातील प्रख्यात आठ कवी त्याच्या दरबारात होते ते 'अष्टदिग्गज' म्हणून ओळखले जात. तो स्वतः कन्नड भाषी असूनही तेलुगू व संस्कृत या भाषांवर त्यांचे चांगले प्रभुत्व असल्याने त्याने ह्या भाषांमध्ये ग्रंथनिर्मिती केली आहे.

तेलुगू भाषेतील पाच अभिजात कलाकृतीमधील एक महाकाव्य म्हणून 'अमुक्तमाल्यदा'चा उल्लेख केला जातो. अमुक्तमाल्यदा या महाकाव्याचा मुख्य विषय वैष्णव पंथाचा प्रसार आणि प्रचार करणे असा असला तरी, कृष्णदेवरायाने धार्मिक लिखाणाच्या माध्यमातून आपल्या राजपदाची संकल्पना, राजनीती, प्रशासकीय धोरण यासंबंधीच्या संकल्पनांची विस्तृत चर्चा केलेली आहे. कृष्णदेवराय एक महान राजा होता तसा तो एक संस्कृत आणि तेलगू भाषेचा पंडित असल्याने दरबारी लोक कृष्णदेवरायाला 'साहित्य-समरागण सार्वभूमि (रणभूमी आणि साहित्याच्या क्षेत्रातील सम्राट.) आणि 'काव्य-नाटक- अलंकार-मर्मज्ञ' म्हणून संबोधत असत. अमुक्तमाल्यदा हा एक काव्याचा एका प्रकार आहे. यामध्ये प्रामुख्याने पुराणे आणि महाकाव्यातील गोष्टी असल्या तरी यामधील कविता नव्याच आहेत..

२) अमुक्तमाल्यदा ग्रंथाविषयी माहिती :

कृष्णदेवराया आपल्या प्रबंध कृतीच्या कथानकासाठी दक्षिणेत तामिळनाडूकडील कथानक घेतलेले आहे. अमुक्तमाल्यदासाठी वैष्णव संप्रदायाच्या संत कवियित्री श्री आडाल अथवा गोदा हे नायिकाप्रधान सतचरित्र निवडले आहे. आंडाल उर्फ गोदादेवी ही बारा अलवारांपैकी एकमेव संत कवियित्री आहे. वास्तविक पाहता समकालीन कवी प्रभूर्तीच्या काव्यरचना पुराणातील अथवा पौराणिक कथावस्तूवर आधारित असताना कृष्णदेवरायाने गोदादेवीचे चरित्र निवडून आपले वेगळेपण दाखवून दिले आहे. वैष्णव भक्तांना अलवार म्हणत, त्याचा शब्दशः अर्थ आहे जे भगवतात बुडालेले. विष्णुचित हे एक अलवार आहेत, त्यांना पेरियालवर म्हणूनही ओळखले जाते. विष्णुचित अत्यंत धार्मिक वृत्तीचे आणि श्रीकृष्णाचे परम भक्त होते. ते निःसंतान होते आणि देवकृपेने मंदिराजवळच्या तुळशी वृंदावनाशेजारी त्यांना कन्यारत्न सापडले. त्याने तिचे नामाभिधान गोदा (पृथ्वीकडून उपहार) फोडई असे केले.

श्री आडाल उर्फ गोदादेवी यांना 'अमुक्तमाल्यदा' असे संबोधले जाते. अमुक्तमाल्यदाचा शब्दशः अर्थ, 'अमुक्त' म्हणजे धारण करणारी, 'माल्य' म्हणजे धारण केलेला फुलांचा हार, 'दा' म्हणजे देणारी 'आपल्या केसांत धारण केलेला फुलांचा हार देणारी ती अमुक्तमाल्यदा. 'तामीळ भाषेतील चुडी कोडुता नाच्चीवार' या तामीळ शीर्षकाचे अमुक्तमाल्यदा हे संस्कृत भाषांतर. पूर्वीच्या काळी दक्षिणेत केस एकत्र घेऊन वेणी न घालता ती पिळून फिरवले जात व घट्ट गाठ मारली जाई. स्त्रिया त्या सैलसर अंबाड्यात पुष्पलेण्यांचा साज माळत, श्री आंडाल देवीची मधुरा भक्ति विलक्षण होती. कृष्णांवरच्या आत्यंतिक प्रेमाने, भगवंताला अर्पण करण्यासाठी म्हणून तिच्या पालक पित्याने ओवलेला, पुष्पहार ती आधीच आपल्या सैलसर अंबाड्यात माळत असे आणि जवळच्या पुष्करिणीत आपली प्रतिमा न्याहाळून, काही वेळाने अलगदपणे काढून पुष्पहार परत परडीत ठेवत असे. पुष्पहार मंदिरात जाण्या अगोदर स्वतः परिधान करून सुखदायक असल्याची ती खात्री करून घ्यायची कारण तिचा प्रियकर असलेल्या कृष्णाला तो पुष्पहार संपूर्ण दिवस परिधान करावा लागायचा. गोदादेवीची मध्यवर्ती कथा शुद्ध प्रेमाचे प्रतिक आहे म्हणून नायिका या नात्याने महाप्रबंधाचे शीर्षक 'अमुक्तमाल्यदा' असे दिले गेले आहे.

३) अमुक्तमाल्यदाची रचना :

कृष्णदेवरायाचा अमुक्तमाल्यदा अर्थात विष्णुवितीय तेलगूच्या पाच महाकाव्यांपैकी एक होय. हे काव्य तेलुगू साहित्यावरील वैष्णवाच्या प्रभावाची सुरुवात दर्शवते. यामध्ये आलवर विष्णुचित (पेरिलावार) यांचे जीवन, वैष्णव तत्त्वज्ञानाविषयी त्यांचे स्पष्टीकरण

आणि त्यांची दत्तक मुलगी गोदा आणि भगवान रंगनाथ यांच्यातील प्रेमाचे वर्णन आहे. शैली खोल गुंतागुंतीची असून उपमा दूरदूरपासून रेखाटलेल्या आहेत. हे जरी खरे असले तरी महाकाव्याचा प्रभाव जबरदस्त आणि उत्कृष्ट आहे. तेलगू भाषेमध्ये असा कोणताही ग्रंथ नसावा की ज्यात भावनांच्या सतत प्रवाहाने भाषेत इतकी वेगवान अभिव्यक्ती शोधण्याचा प्रयत्न केलेले आहे. मानवी स्वभावाबद्दल लेखकाची तीक्ष्ण दृष्टी स्पष्टपणे लक्षित केली आहे.

कृष्णदेवराया रचीत अमुक्तमाल्यदा हे काव्य आणि गद्य यांचा सुरेख संघम घालून लिहिलेला प्रबंध आहे. गद्य परिच्छेद काव्यमय स्वरूपाचे आहेत. काव्यसौंदर्याने नव्हेतर अद्वितीय धार्मिक आणि राजकीय विषयीच्या कथानकामुळे ते एक उच्च कोटीचा प्रबंध आहे. या प्रबंधात मुख्य कथेबरोबर त्यावेळच्या साहित्यिक परंपरेनुसार कृष्णदेवरायांनी सुरेख नगर वर्णने, ग्रामीण जीवन, विविध ऋतुतील निसर्ग वर्णने आणि खांडीक्य केशीध्वज, यामुनाचार्य आणि माला दासरी यांच्या कथा गुंफलेल्या आहेत. उपकथानकात तत्त्वज्ञानविषयक वादविवाद अंतर्भूत आहेत. विष्णुचिंताचा वादविवाद, खांडीक्य केशीध्वज या चुलत भावातील संवाद, यामुनाचार्यांचा वादविवाद, ब्रह्मराक्षस आणि माला दासरी यामधील संवाद अतिशय रोचक पध्दतीने विविध पौराणिक दाखल्यांच्या माध्यमातून मांडलेला आहे. या प्रबंधात एकूण ८७५ पद्ये (पद्यालु) आणि गद्य परिच्छेदांचा (बचनालु) समावेश आहे.

४) अमुक्तमाल्यदा ग्रंथ का लिहिला? :

कृष्णदेवरायांने एक साहित्यिक म्हणून संस्कृत भाषेतून विविध ग्रंथ लिहिल्याचा उल्लेख सुरुवातीलाच केलेला आहे, मात्र त्यातील एकही ग्रंथ आज उपलब्ध नाही. कृष्णदेवरायांनी लिहिलेल्या संस्कृत भाषेतल्याग्रंथाव्यतिरिक्त अमुक्तमाल्यदा हा एकमेव ग्रंथ त्यांनी तेलगू भाषेतून लिहिला आहे. कारण कृष्णदेवरायाची मातृभाषा तुळु होती. अमुक्तमाल्यदा महाकाव्यची गणना तेलुगु भाषेतल्या पंचमहाकाव्यात होते. अमुक्तमाल्यदा हे महाकाव्य लिहायला त्यांना मिळालेल्या प्रेरणास्रोताविषयी ग्रंथाच्या प्रस्तावनेत स्पष्ट प्रतिपादन केलेले आहे. कलिंगच्या मोहिमेवर असताना श्रीकाकुलम येथील साक्षात आंध्र महाविष्णू त्यांच्या स्वप्नात दृष्टांत देऊन हे महाकाव्य त्यांना तेलगू भाषेतून लिहायला सांगतात असा उल्लेख आहे. अमुक्तमाल्यदाच्या प्रास्ताविकेत लिहिल्याप्रमाणे श्री कृष्णदेवरायांच्या स्वप्नात साक्षात आंध्र महाविष्णू येऊन त्यांना श्रीरंगम येथील आंडाल उर्फ गोदाबरोबर झालेल्या त्यांच्या विवाहासंदर्भातील घटनेचे वर्णन करणारे काव्य लिहा असा आदेश दिल्यापासून ते थेट श्रीरंगम येथील विवाह सोहळ्याचे वर्णनापर्यंतचा हे महाकाव्य आहे.तेलुगुदेला देशं तेलुगु बलमुंडा तेलुगोडा येल्ला नूपुलू गोलुव नेरुगवे बासाडी देशभाषलं तेलुगु लेस्सा! (अर्थ: तुम्ही म्हणाल, तेलुगु भाषेतून कशासाठी? हे तेलुगु राज्य आहे, मी तेलुगु लोकांचा राजा आहे. तेलुगु भाषा फार गोड आहे, तुमच्या सेवेतल्या राजांशी संभाषण करताना, देशातील सर्व भाषांमध्ये तेलुगु सर्वोत्तम आहे हे तुमच्या लक्षात आले असेलच.)

५) अमुक्तमाल्यदाचा मुख्यगाभा विषय :

अमुक्तमाल्यदामध्ये एकूण चार कथा असून त्या एकमेकाशी संबंधित आहेत. मुख्य कथा पारंपरिक पुराणातून घेतलेल्या आहेत. पहिली कथा यमुनाचार्यांच्या विष्णू भक्तीबद्दलची आहे. या कथेमध्ये गोदादेवी आणि श्रीरंगम येथील श्रीविष्णू यांच्यातील प्रेम आणि विवाहाचे श्रृंगारिक वर्णन करतो. पांड्य राज्यातील बीपुर येथील विष्णुचित याची मुलगी गोदादेवीच्या विमतीचे वर्णन आहे. येथे श्रीविल्लीपुत्तर येथील विष्णूचित हा देवाच्या आज्ञेवरून मदुरा जावून तेथे वादविवादात भाग घेतो. तो वाद जिंकून वैष्णव पंथाचे श्रेष्ठत्व सिद्ध करतो. वाद घालताना तो विष्णूपुराणातील खंडिक्य आणि केशीध्वजाची कथा सांगतो अशी दुसरी कथा आहे. तिसरी कथा यमुनाचार्यांची असून तो कट्टर शिवभक्त पांड्य राजासमोर वादविवाद करतो आणि जिंकतो. राजा त्याला याबद्दल्यात आपले अर्धे राज्य व आपली बहिण विवाहासाठी देतो. यमुनाचार्या राजा झाल्यानंतर त्याचे सर्व ज्ञान विसरून संसारात रममान होतो, मात्र पुढे राम मिश्रा नावाचा विष्णुभक्त यमुनाचार्यांचे मन वळवतो आणि खरी संपत्ती श्रीविष्णूच्या चरणी असल्याचे पटवून देतो. यमुनाचार्याला श्री विष्णुचे दर्शन घडते आणि त्याला पश्चाताप होतो. आपले राज्य तो मुलाकडे सोपवतो. यमुनाचार्य आपल्या मुलाला राज्य सोपवताना उपदेश देतो. हे उपदेश महणजे कृष्णदेवराये विचार आहेत.चौथी कथा ही माला दासरी या अस्पृश्य विष्णुभक्ताची आहे. दासरीची अपार विष्णुभक्ती आणि त्याने ब्रम्हराक्षसाला दिलेली मुक्ती हा विषय आहे.

६) अमुक्तमाल्यदामधील राज्यकारभार विषयक विचार :

कृष्णदेवरायांने अमुक्तमाल्यदामध्ये या मुनाचार्य राजत्याग करून आपल्या वारसाकडे राज्य सोपविताना सांगितलेल्या राजनीती सूत्राद्वारे कृष्णदेवरायांने राज्यशास्त्राच्या विविध पैलूंची मिमांसा केली आहे, राजाचे वर्तन कसे असावे, आपल्या अधिकाऱ्याची निवड कशी करावी, दोषी व्यक्तींना शासन कसे करावे, दोषी व्यक्तींना शासन करताना काय धोरण ठेवावे, धनसंपत्तीचा विनियोग कसा करावा,

व्यापारउद्दिमाला कशी चालना द्यावी, परदेशी व्यापाऱ्यांना कसा आणि किती बाब द्यावा अशा विविध महत्त्वाच्या बाबींची चर्चा स्वानुभवावर केलेली आहे.

१) राजाची कर्तव्य :

राजाचे प्रमुख कर्तव्य लोककल्याण असले पाहिजे यावर तो भर देतो आणि लोककल्याणासाठी राजाला कितीही त्रास झाला तरी त्याने तो सहन केला पाहिजे याचा पुरस्कार करतो. गरीब व पीडित लोकांचे दुःख दूर करण्यासाठी राजाने सदैव प्रयत्नशील असले पाहिजे. लोकांची गा-हाणी केव्हाही व कुठेही ऐकून घेतली पाहिजेत. प्रशासकांमध्ये निकोप स्पर्धा निर्माण करण्यासाठी राजाने जाणीवपूर्वक प्रयत्न केले पाहिजेत. आपल्या राज्यातील सर्वठिकाणी लोकवस्ती कशी निर्माण करता येईल ते पहावे. ज्या ठिकाणी लोकवस्ती जास्त असेल तर ती दुसऱ्या । ठिकाणी स्थलांतरित करून दुसऱ्या रिकाम्या जागेमध्ये हलवावी. राजाने खर्च करताना काळजीपूर्वक करावा. आपल्या खर्चाचे चार भाग करून एक भाग स्वतःसाठी व दानधर्मासाठी, दोन भाग सैन्याच्या खर्चासाठी आणि चौथा भाग खजिन्यात ठेवावा.

२) राजाने काय करावे, काय करू नये :

अमुक्तमाल्यदामध्ये राज्यकारभारची चर्चा करताना राजाने काय करावे अथवा काय करू नये या संबंधी विस्तृत माहिती दिलेली आहे. राजाने प्राप्त झालेली माहिती प्रमाणित केल्याशिवाय त्यावर विश्वास ठेवू नये, कृतघ्न आणि विश्वासघातकी माणसांशी संगत करू नये, हितशत्रूंना दूर ठेवावे, शूद्र मनोवृत्तीच्या लोकांना दूर ठेवावे, पर स्त्री. जुगार आणि शिकार यापासून दूर रहावे. शिक्षा देताना पूर्ण विचारांती आणि सर्व पुरावे तपासून शिक्षा द्यावी. राजाने प्रजेला क्रूर शिक्षा देऊ नयेत. एखाद्या व्यक्तिला फाशीची शिक्षा द्यायची असेल तर त्याला दोनवेळा क्षमा करावी. राजाने कोणात्याही व्यक्तीला बिनाकारण दुःखःधू नये, कारण कोणाची गरज केव्हा पडेल याचा नेम नाही याचा विसर पडू देवू नये...

३) सल्लागार आणि मंत्री यांची नेमणूक :

राज्यकारभार व प्रशासनामध्ये सल्लागार व मंत्री महत्त्वाची भूमिका निभावतात, त्यामुळे राजाने सल्लागार आणि मंत्र्यांची नेमणूक करताना त्यांचा वयाचा विचार करावा. नेमलेल्या व्यक्तिला सत्तेचा लोभ नसावा. राजाने सल्ला घेताना एका वेळी फक्त एकाचाच सल्ला घेऊ नये, कारण अशाने एकाच व्यक्तीचे प्रशासनातील महत्त्व बाढीस लागते आणि अशा व्यक्तीला लोक लाच देऊन आपली कामे करवून घेतात. प्रशासक नेमताना तो नेहमी लोकाभिमुख असला पाहिजेत याची दक्षता घ्यावी, तो अशिक्षित, खोटारडा, लोकमताची पर्वा न करणारा असू नये अथवा परदेशी व्यक्तींच्या नेमणूका करू नये. नव्याने नेमलेल्या अधिकाऱ्याला राजाने लगेच आपल्या जवळ करू नये. कारण राज्यातील गुप्त घडामोडी बाहेर जाण्याची शक्यता असते. कोणतीही व्यक्ती कितीही कर्तृत्ववान असली तरी लगेचच उच्च पदावर नेमू नये अथवा एकद्याची नेमूक केल्यानंतर तडकाफडकी त्याला काढू टाकू नये. राजाने व्यक्तींची पारख करून त्यांना टप्याटप्याने वरच्या पदावर नेमणूक द्यावी.

४) जमीन, पाणीपुरवठा आणि महसूल

अमुक्तमाल्यदामध्ये जमीन, महसूल, पाणी पुरवठा, शेतकरी यासंबंधी विस्तृत चर्चा केलेली आहे.. राज्याच्या उत्पन्नाचे प्रमुख साधन जमीन महसूल असले तरी राजाने फार कमी जमीन महसूल लाबावा. गरीब शेतकऱ्यांना जमीन महसूलात सूट द्यावी. शेतकरी काही कारणामुळे जर परागंदा झाला असेल तर त्याला परत बोलवावे व त्याच्या जमिनीचे पुनरुज्जीवन करावे. राजाने अधिकाधिक जमीन लागवडीखाली आणण्यासाठी प्रोत्साहन द्यावे. शेतीसाठी पाणीपुरवठ्याची उत्तम सोय करावी म्हणजे जमीन महसूल मोठ्या प्रमाणावर सरकारला प्राप्त होईल. जसे की तलाव, कालवे इत्यादी जलसिंचनाच्या योजना आपल्या राज्यात राबविण्यात याव्यात. गरजू शेतकऱ्यांना जमिनी भाडेतत्त्वावर द्याव्यात आणि त्यांच्याकडून उत्पन्नाचा अर्धा भाग महसूल म्हणून घ्यावा. महसूल जमा करणारे अधिकारी नियुक्त करताना एका व्यक्तीकडे एक जबाबदारी द्यावी. ज्यामुळे अफरातफर होणार नाही.

५) सैन्य, संरक्षण आणि युद्ध :

अमुक्तमाल्यदामध्ये राज्याच्या सैन्य आणि संरक्षणासंबंधी सविस्तर माहिती दिलेली आहे. राज्याचे संरक्षण हे राजाचे परम कर्तव्य आहे आणि राजाने राजधर्माप्रमाणे आचरण केलेच पाहिजे, शेतकरी ज्याप्रमाणे शेताला कुंपण घालून, तण काढून, शेतीचे रक्षण करतो त्याप्रमाणे राजाने आपल्या प्रजेचे रक्षण केले पाहिजे असे नमूद केले आहे. खर्चाची तमा न बाळगता राजाने उत्तम सैन्य बाळगलेच पाहिजे. उत्कृष्ट पायदळ, उत्तम घोडदळ, हत्तीदळ हवे, शस्त्रास्त्रे इत्यादीची निर्मिती केली पाहिजे. राजाने हेरांचे उत्तम जाळे निर्माण करून त्यांना अनेक भाषांत परगांत करावे, त्यांना कुठेही राहण्याची, उपाशी राहण्याची सवय असावी. राजाने युद्धनीतीचे पालन करावे...

६) अंतर्गत धोरण

अंतर्गत आणि बाह्य शत्रूवर सदैव लक्ष ठेवण्यासाठी राजाने सदैव जागरूक असले पाहिजे. ज्याप्रमाणे झाडावर झोपलेले अस्वल आपला एक डोळा बंद करते व दुसरा उघडा ठेवते त्याप्रमाणे राहावे. राजाने राजविलासात मग्न राहू नये. आपल्या अंतर्गत व बाह्य शत्रूवर राजाने सतत लक्ष ठेवले पाहिजे. पैशामुळेच सर्व प्रश्न सुटतात असे नाही, चांगली माणस सोबत असणे गरजेचे असते. आपल्या संबंधितांना सदैव आनंदात ठेवावे कारण असमाधानी माणस सापापेक्षा धोकादायक असतात.

७) परराष्ट्र धोरण

अमुक्तमाल्यदामध्ये राज्याच्या परराष्ट्रधोरणा संदर्भात चर्चा केलेली आहे. राजाने परराष्ट्रीय धोरण मित्रत्वाचे ठेवावे, परकीय बकिलांना सन्मान द्यावा. सीमेवरील आदिवासी जमातींशी युद्ध न करता त्यांच्याशी मैत्रीपूर्ण संबंध ठेवावेत. ज्यावेळी राजाचे सैन्य युद्धात गुंतलेले असते त्यावेळी ते लुटालुट करून स्वतःचा खर्च भागवतील, शत्रू जर संधीसाठी आला तर त्याचे व्यवस्थित ऐकून घ्यावे आणि मगच निर्णय घ्यावा.

८) परकीय व्यापारी धोरण :

राज्याचा व्यापार वाढ करण्यासाठी परकीय व्यापारी अथवा परकीय लोक महत्वाचे असतात, त्यामुळे परकियांना राज्यातून लगेच हाकलून देऊ नये. उलट त्यांचे स्वागत केले पाहिजे. उत्तम घोडदळासाठी परकीय व्यापार्यांना सदा खुश ठेवावे आणि घोड्यांच्या व्यापारावर आपली मक्तेदारी निर्माण करावी. परराज्यातील व परकीय व्यापार्यांचे स्वागत करून त्यांना संरक्षण द्या, त्यांना घरे आणि व्यापारासाठी जागा दिल्या पाहिजेत.

९) नैसर्गिक संपत्ती :

नैसर्गिक संपत्ती राज्याच्या समृद्धीसाठी महत्वाची असते असे अमुक्तमाल्यदामध्ये नमूद केले आहे. जसे की खाणी हे राज्याचे महत्वाचे उत्पन्नाचे साधन असते. राजाने तज्ञांच्या सहाय्याने अशा खाणींचा सतत शोध घ्यावा. नैसर्गिक खाणीप्रमाणेच जंगले हेही एक महत्वाचे उत्पन्नाचे साधन असते. राजाने त्यासाठी वृक्षलागवडीसाठी सदा प्रयत्नशील असावे. जंगले स्वच्छ राखली पाहिजेत आणि त्यांची सतत काळजी घेतली पाहिजे.

थोडक्यात अमुक्तमाल्यदा हा ग्रंथ आपल्याला कृष्णदेवरायाच्या राजपद व राजनीतीच्या संकल्पना समजून घेण्यासाठी एक महत्वाचे साधन आहे. विजयनगरकालीन प्रशासन कसे चालत होते, मंत्री, सल्लागार यांच्या नेमणूका कशा केल्या जात, उत्पन्नाची साधने कोणकोणती होती, प्रजेसाठी राजाने कोणकोणत्या कल्याणकारी योजना राबवाव्यात इ. संबंधीची विस्तृत माहिती मिळते. सर्वात महत्वाचे म्हणजे एक उत्तम राजा, एक प्रशासक, सेनापती बरोबर एक उत्तम दर्जाचा साहित्यिक म्हणूनही कृष्णदेवरायाचे व्यक्तिमत्त्व आपल्यासमोर उभे राहते.

तारीख- ए- फिरोजशाही (झियाउद्दीन बरणी)

झियाउद्दीन बरणी यांनी लिहिलेला 'तारीख-ए- फिरोजशाही' हा ग्रंथ दिल्ली सुलतानशाहीच्या इतिहासाचा उपयुक्त आणि महत्त्वपूर्ण ग्रंथ आहे. हा लेखक खीलजी, तुघलक घराण्यातील सुलतानांचा समकालीन असल्याने त्याच्या लिखाणाला महत्त्व आहे. **बरणीचे पूर्वचरित्र:-**

झियाउद्दीन बरणी याचा जन्म 1885 ला झाला. तो उच्चकुलीन होता. त्याचे पिता, आजोबा हे सुलतानाच्या जवळचे व्यक्ती होते. स्वतः झियाउद्दीनने अनेक सुलतानांची कारकीर्द पाहिली असून मोहम्मद बिन तुगलक यांच्या कारकीर्दीत 17 वर्ष तो नाजिम पदावर काम करत होता. तारीख ए फिरोजशाही हा ग्रंथ 1358 साली लिहिला. सुलतान बल्बनपासून ते सुलतान फिरोजशाहा तुघलका पर्यंतच्या सुलतानांचा इतिहास त्याने लिहिला आहे. 1566 ते 1357 असा एकूण 90 वर्षांचा त्याने इतिहास लिहिला आहे. कोणत्याही ऐतिहासिक वृत्तांत याचे महत्त्व, विश्वासहर्ता ही लेखक, लेखनकाल यावर अवलंबून असते. लेखक जाणकार, निष्पक्षपती आणि घटना घडली की लगेच लिहिणारा असावा. पण बरणी हा जाणकार, समकालीन असला तरी त्याने स्मरणशक्तीने म्हातारपणी लिखाण केलेले आहे. तरी सुमारे 90 वर्षांच्या प्रदीर्घ कालखंडावर उपलब्ध असलेला महत्त्वाचा वृत्तांत म्हणून हा ग्रंथ महत्त्वपूर्ण समजला जातो. फिरोजशाहा तुघलका कारण की तिच्या पहिल्या सहा वर्षांचा 1357 पर्यंतचा इतिहास बरणीने दिला आहे. पण त्या पुढील वृत्तांत समस् ए सिरज अफिक या लेखकाने तारीखे फिरोजशाही याच नावाच्या दुसऱ्या ग्रंथात दिला आहे.

तारीख ए फिरोजशाही ग्रंथातील वृत्तांत पुढीलप्रमाणे:-

1)बल्बन:-

सुलतान बल्बन दिल्लीचा सुलतान म्हणून 1265 ला सत्तेवर आला. बरणीने पुढील वर्षापासून 1266 पासूनचा वृत्तांत लिहिला आहे. वृत्तांतामधील पहिला भाग वृद्ध लोकांना विचारून लिहिला आहे. सुलतान बल्बनसमोर ज्या अडचणी होत्या त्या अडचणी त्याने कशा सोडवल्या याचे वर्णन बरणीने आपल्या ग्रंथात केले आहे. सुलतान बल्बन याने दैवी राजसत्तेच्या तत्त्वाचा पुरस्कार केला. राजा ईश्वराचा प्रतिनिधी असतो त्याला सत्ता दैवी अधिकाराप्रमाणे मिळते असे त्याचे मत होते. त्यादृष्टीने त्याने पण नियंत्रित सत्ताधीश म्हणून राज्य केले. आपल्या सत्तेला असणारा विरोध बंडाळ्या त्याने पूर्णपणे मोडून काढल्या. बल्बनने विरोधकांचा कठोरपणे बंदोबस्त केला. याची सविस्तर माहिती बरणीनेही या ग्रंथात दिली आहे. बल्बनने आपला साम्राज्यविस्तार कसा केला या बदलची सविस्तर माहिती ग्रंथात दिली आहे.

2) सुलतान अल्लाउद्दीन खिलजी:-

खून, रक्तपाताच्या मार्गाने अल्लाउद्दीन खिलजी 1596 साली दिल्लीचा सुलतान झाला. सर्व मार्गांचा अवलंब करून त्याने आपली सत्ता स्थिर व भक्कम केली.बल्बनप्रमाणेच निरंकुश सत्ता सूत्राचा अवलंब करून तो सर्व सत्ताधिस आणि बलाढ्य सुलतान बनला. भारताच्या दक्षिण टोकापर्यंत आक्रमण करून त्याने आपले विशाल साम्राज्य उभारले. झियाउद्दीन बरणी हा इतिहास लेखक अल्लाउद्दीनचा समकालीन असून त्याने अल्लाउद्दीनच्या कारकिर्दीबद्दल विपुल सविस्तर लिहून ठेवलेले आहे. अलाउद्दीनने आपली सत्ता भक्कम करण्यासाठी अनेक वटहुकूम काढले. बरणीने या वटहुकुमाच्या अंमलबजावणीची आणि त्याच्या परिणामांची सविस्तर वर्णन केले आहे. अल्लाउद्दीन अत्यंत महत्त्वाकांक्षी होता. सिकंदरा प्रमाणे जगज्जेते, पैगंबर याप्रमाणे धर्मसंस्थापक व्हावे असे त्याला वाटत होते. याबद्दल त्याने महत्त्वाचे अधिकारी तसेच इतिहासकार बरणी यांच्याशी चर्चा केली. बरणीनी अल्लाउद्दीनशी अशा प्रकारची जी संभाषणे झाली ती आपल्या वृत्तांतात दिली आहेत.

3)सुलतान मोहम्मद बिन तुगलक:-

झियाउद्दीन बरणी हा मोहम्मद बिन तुगलकचा समकालीन होता. तो प्रशासनात पदावर देखील होता. त्याने सुलतानाचा कारभार, धोरण, परिणाम प्रत्यक्ष पाहिले होते. तेव्हा त्याचा या कालखंडाला वरील वृत्तांत एक साधन म्हणून महत्त्वाचा आहे. दिल्लीच्या राजगादीवर आल्यानंतर सुलतानाने 1526 ते 1527 सालात दिल्लीहून देवगिरीला आपली राजधानी बदलण्याचा निर्णय घेतला. देवगिरीला गेल्यावर लक्षात आले की हा निर्णय चुकीचा असून पुन्हा दिल्लीला जाण्याचे ठरविले. सुलतानाच्या या लहरीपणाचा लोकांना खूप त्रास झाला. सुलतानाने हा निर्णय का घेतला याबद्दल बरणी म्हणतो राज्यात सतत दोन वर्षे भीषण दुष्काळ पडल्यामुळे दुष्काळग्रस्तांना भरपूर सहायता मिळावी म्हणून सुलतानाने राजधानी देवगिरीला नेण्याचा निर्णय घेतला. तुघलकाने जे निर्णय घेतले या निर्णयाचा आधार घेऊन बरणीनी सुलतानाला वेडा महंमद तुघलक म्हटले.

4) सुलतानशाहीकालीन उद्योगधंदे:-

राज्याचा आर्थिक विकास उद्योगधंद्यावर अवलंबून असतो. मध्ययुगीन भारताची अर्थव्यवस्था स्वयंपूर्ण होती. लोकांच्या गरजा मर्यादित असल्यामुळे त्यांचे जीवनमान साधे व काटकसरीचे होते. मात्र याउलट अमीर उमराव विलासी जीवन जगत. त्यामुळे सुलतानशाही काळातील तयार मालाला मागणी कमी होती. उद्योगधंदे साधे, मध्यम प्रकारची असून त्या काळात मोठे कारखाने सुरू झाले नाहीत. कापड उद्योग, धातुकाम, सुगंधी द्रव्य, लाकूडकाम, कागद उद्योग हे उद्योगधंदे चालत असत. कापडाचे अनेक प्रकार असत. गुजरात, बंगाल या प्रांतात कापड उत्पादन व व्यापार मोठ्या प्रमाणात चाले.

5) सुलतानशाहीकालीन सामाजिक परिस्थिती:-

सुलतानांच्या धार्मिक, शैक्षणिक, आर्थिक, महसूल विषयक धोरणावर सामाजिक स्थिती अवलंबून होती. समाजाचे स्वास्थ्य, शांतता, विकास त्यातूनच घडत असतो. त्यादृष्टीने विचार करता सुलतानाचे हिंदू विषयक धोरण जाचक होते. करवाढ, हिंदू वरील कर, शेतकऱ्यांवरील विविध कर, जमीनदार, श्रीमंत हिंदूंच्या मालमत्ता जप्त करणे इत्यादी कारणांमुळे ते दरिद्री झाल्याचे बरनीने आपल्या ग्रंथात लिहिले आहे. अशा परिस्थितीत समाजाची स्थिती सर्वदृष्ट्या केविलवाणी होणे सहाजिक होते. सुलतानशाही काळात स्त्रियांची स्थिती काय होती याबद्दल बरनीने दिलेल्या वृत्तांत त्याच्या आधारे असे म्हणता येईल की स्त्रीचा दर्जा पुरुषापेक्षा दुय्यम होता. तिला हिंदू-मुस्लिम दोन्ही समाजात कनिष्ठ मानले जाई. हिंदू मध्ये विवाहाबाबत अनेक जाचक रूढी होत्या. श्रेष्ठ- कनिष्ठ भेदभाव, हुंडा पद्धत होती. मुलगी जन्मली तर कुटुंबात नैराश्य येत असे.

थोडक्यात बरनीने आपल्या ग्रंथांमध्ये सुलतानशाही कालखंडातील विविध आर्थिक मुद्यांवर प्रकाश टाकलेला आहे. कापड उद्योग, धातू उद्योग, चर्मोद्योग, लाकूड उद्योग या संबंधी तो तपशिलाने माहिती देताना दिसतो. सुलतानशाही कालखंडातील जमीन व शेती व्यवसाय याविषयी त्याने अतिशय बारीक-सारीक गोष्टींची चर्चा केलेली आहे. बरनी सुलतानशाही कालखंडातील सामाजिक परिस्थिती संदर्भात भाष्य करताना दिसतो. सुलतानशाही कालखंडातील हिंदू धर्म, येथील व्यक्ती, रूढी-परंपरा, आचार-विचार या विषयी आपली निरीक्षणे नोंदवलेली आहेत. मुहम्मद तुघलकाने जात आणि धर्माचा विचार न करता सर्वांच्या विद्वत्तेची कौतुक केल्याचे नमूद करतो. बरनीच्या लिखाणाच्या आधारे सुलतानशाही कालखंडातील खी जीवन व स्त्रियांच्या अनेक प्रथा परंपरांच्या वरती प्रकाश पडतो.

याप्रमाणे बरनीने आपल्या ग्रंथात सुलतानशाहीच्या सुमारे 90 वर्षांच्या कालखंडाचा वृत्तांत दिला आहे. त्यात चुकीचा कालक्रम, पूर्वग्रहदूषित दृष्टिकोन हे दोष असले तरी समकालीन वृत्तांत म्हणून त्याला महत्त्व आहे